

Александар О. АНДОНОВ*
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Институт за историју

ЈУГОСЛОВЕНСКА ДИПЛОМАТСКА ПОДРШКА ТУРСКОЈ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ У МОНТРЕУ

Апстракт: Конференција у Монтреу представља први ревизионистички дипломатски поступак Турске у периоду између два светска рата. Овом конференцијом ревидиран је међународни споразум о пловидби Босфором и Дарданелима, уговорен Лозанским споразумом (1923). Статус Босфора и Дарданела, као медитеранско питање, представљало је и питање од светске важности. Конференција у Монтреу, која је још увек актуелна, регулише систем пловидбе кроз мореузе, а такође је учврстила турски међународни положај у доба велике политичке кризе у Европи и свету. Рад прати и одnose између Краљевине Југославије и Републике Турске, непосредно пре саме конференције, а такође и ток конференције, где је југословенска подршка била важан фактор у прилогу турских захтева. Посебан значај рад придаје актуелној важности конвенције, у контексту руско-украјинског рата. Рад је утемељен на необјављеној архивској грађи Архива Југославије и објављеним документима турске провенијенције, као и релевантној литератури и периодици.

Кључне речи: Босфор, Дарданели, Југославија, Турска, Монтре, конференција.

Статус Босфора и Дарданела, односно контроле ових мореуза, представљао је централни проблем Источног питања (Успенски 2013: 10). Генерална линија западних земаља у остваривању свог утицаја преко суверенитета султана над мореузима постала је неодржива слабљењем Османског царства, а још више учешћем Османлија на страни поражених држава у Првом светском рату (Dethier 1993: 103–116). Северски споразум (1920) није се разликовао у односу на Лозански споразум (1923) око предвиђене међународне обавезе за контролу мореуза. Територијални обим и структура турске државе били су далеко повољнији према одредбама Лозанског споразума, али је контрола над мореузима остала у надлежности међународне комисије Друштва народа. Турска је морала да демилитаризује обалу над мореузима (Olcaу 2019: 763–766).

Кореним унутрашњим променама Турска је у другој половини тридесетих година XX века постала значајна сила и регионални фактор. Променом спољно-политичких околности и унутрашњих тенденција отворио се пут ка ревизији статуса мореуза. Политика Мустафе Кемала дефинисала је демилитаризовану

* ORCID 0000-0003-0014-7523, aleksandar7andonov@gmail.com

зону око мореуза као питање националног достојанства (Ђурђевић 2023: 343–356). Турска дипломатија је стрпљиво ишчекивала погодне међународне околности, које су сазреле у току 1935. и 1936. године, када је организована конференција у Монтреу, којом је статус о слободној пловидби у мореузима дефинисан до данас (Андонов 2021: 34–6).

Почетак конференције био је скептично примљен у јавности, након неуспеха Лондонске конференције у јануару 1936. године. Снажна воља Турске да питање мореуза реши у своју корист темељила се на израженој подршци Енглеске и држава чланица Балканског пакта, у првом реду Краљевине Југославије. Дуге припреме турске дипломатије уродиле су плодом, а конвенција као финални документ Конференције у Монтреу потписана је 20. јула 1936. године.¹ Остваривањем својих циљева на конференцији, реформистичка политика Мустафе Кемала доживела је своју потврду, а турска дипломатија је успешно наставила са разрешавањем већих изазова у својој спољној политици.

* * *

Урушавање версајског система међународне безбедности стварало је напету политичку атмосферу у свету. Лозански споразум представљао је део версајског система мировних уговора (Fromkin 1989: 558–567). Пут ка урушавању версајског система отворио се након економске кризе 1929. године, а велики број политичких промена између 1933. и 1936. године у потпуности је променио међународне односе успостављене након Првог светског рата (Ристић 2015: 26). Овакве промене отвориле су пут Турској ка промени система регулисане пловидбе кроз Босфор и Дарданеле. Убиством француског министра спољних послова Бартуа, француска спољна политика окренула се Италији са циљем да задржи утицај Хитлерове Немачке у Европи. Овај покушај резултирао је Споразумом Лавал–Мусолини, закљученом јануара 1935. године. Приближавање Италије и Француске имало је јаког одјека у турској јавности, која је због Мусолинијеве агресивне политике и услед присуства италијанских јединица на острвима Родос, Лерос и Додеканез, у Риму видела највећу претњу (Stran 2001: 799–809). У току лета 1935. године уследио је и немачко-британски поморски споразум, којим је Немачка могла да повећа своју флоту (Ристић 2015: 44–45). Турска је у овим збивањима одмах препознала могућност за деловање, међутим било је неопходно сачекати флагрантно кршење версајских одредби и установити могућу реакцију међународне заједнице (Enginsoy 1990: 75–76). Марта 1935. године, приликом неуспелог покушаја побуњеника, против Цалдарисове владе да прођу кроз Дарданеле, указала се могућност да Турска тестира међународну реакцију при кршењу одредби Лозанског споразума. Турска морнарица је одмах реаговала и, оцењујући ситуацију као изузетно опасну, уклонила ове пловне објекте. Како се радило о пораженим пучистима, Турска није добила никакво предупредњење за овај поступак, иако према важећим одредбама Лозанске конвенције није смела да интервенише (Avramovski 1986: 202). Охранен склопљеним споразумом са Француском, Мусолини је изјавио да Рим има

1 Архив Југославије (АЈ), фонд 337, Стална делегација Краљевине Југославије при конференцији о мореузима у Монтреу, кут. 2, 126.

своје интересе у Азији, што је за последицу имало велико негодовање турске штампе. Турска је ове изјаве схватала веома озбиљно, те је у току 1935. године склопила низ уговора о наоружању своје војске и морнарице.² Крај 1935. године био је обележен италијанским нападом на Етиопију, који је оправдавао подозрење Турске према Италији. Анкара је искористила овај тренутак да у Друштву народа јавном изјавом означи безбедносну потребу Турске да милитаризира обале мореуза (Barlas, Vlašić 2016: 1013). Почетком 1936. године организована је већ поменута неуспешна конференција у Лондону, а услед недостатка важећег система, почело је масовно наоружавање флота (Ристић 2015: 47). Ревизионистички поступци добили су још већи замах милитаризацијом Рајнске области од стране Немачке, марта 1936. године. Изостанак реакције колективног међународног система створио је неизвесност у међународним односима, те је билатерални приступ добио предност у односу на дотадашње велике савезе и мултилатералне пактове. Ове промене у међународним односима омогућиле су Турској да успешно оствари своје циљеве повезане са статусом мореуза.

За остваривање својих циљева Турска је морала обезбедити потпуну подршку Балканског пакта. Поред значајних билатералних веза са Југославијом, у пакту су биле и Грчка и Румунија (Avramovski 1986: 70–73). Спољнополитички циљеви Турске и Југославије били су комплементарни, међутим, унутрашње стање у Краљевини Југославији, било је изузетно нестабилно (Ванас 1984: 288–306), док је власт Мустафе Кемала успоставила чврсти курс турске политике (Güveloğlu 2020: 6–23; Hale 2021: 824–844). Једна од тема која је уско повезивала Турску и Југославију било је питање исељавања турског становништва са Балкана у Републику Турску. Југославија је имала јасан циљ, а то је „да постигне договор са Турском око пресељења муслиманског становништва из јужних крајева краљевине (Илиевски 2009: 305–318; Janjetović 2005: 375–407; Jovanović 2007: 79–97). Како је Турска између два светска рата имала политику да привлачи становништво бивших османлијских земаља, тако је са Грчком, Лозанским уговором, Бугарском (1925) и Румунијом (1936), био постигнут договор о пресељењу становништва. Од чланица Балканског пакта остао је једино договор са Југославијом (Içduygu et al. 2014), а такво стање играло је велику улогу на конференцији у Монтреу.

Друга тачка које је повезивала спољне политике две државе била је усмерена на борбу против италијанске ревизионистичке политике. Поред коректних билатералних односа, Турска је своје претензије ка милитаризацији мореуза испољила и према Југославији. Почетком 1935. године југословенски војни школски брод „Јадран“ хтео је да уплови у луку у Измиру, а турске власти су одбиле захтев и преусмериле брод према неутралним зонама предвиђеним Лозанским споразумом. Оваква одлука поткрепљена је уредбом, према којој је свим страним ратним бродовима забрањен улаз у турске утврђене луке.³ Сложеност међународних односа узроковала је кризу и у Балканском пакту поводом милитаризације Рајнске

2 АЈ- Фонд 370, Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара, кут. 3, 185–190.

3 АЈ, ф. 370, кут. 7, 307–310.

области. Румунија је настојала да изнуди јединствену изјаву потписница пакта, која би осудила кршење Версајског уговора. Ружди Арас и Милан Стојадиновић изнели су различито гледиште стања заједничком изјавом 11. марта 1936. године у Београду („Г. Тевфик Ружди Арас на пролазу кроз Београд” 1936: 6).⁴ Након ремилитаризације Рајнске области, Турска је одлучила да је прави тренутак за актуелизирање питања мореуза. Званичном нотом обавестила је све државе потписнице Лозанског уговора, међу којима су биле и државе Балканског пакта, о потреби стварања новог система пловидбе кроз мореузе. Турски захтев је у почетку био примљен хладно, али уважавање СССР-а и Велике Британије о потреби за ревизијом система пловидбе („Турска ће тражити измену одредби Лозанског уговора о неутралности Босфора и Дарданела” 1936: 2),⁵ било је прекретница и за Румунију, која је била највећи противник новог система пловидбе. Југославија је нагласила да је нотом доведен у питање антиревизионистички став Балканског пакта, међутим оставила је и отворена врата за пуну подршку турским захтевима (Avramovski 1986: 244). Обезбеђивање пуне подршке Београда договорено је приликом посете Нумана Менеменџиоглуа, 22. и 23. априла 1936. године („Између Југославије и Турске постоји само пријатељство” 1936: 5).⁶ Предстојећа подршка Југославије била је још једном потврђена на састанку Балканског пакта маја 1936. године у Београду и приликом кратке посете Араса, 17. јуна 1936. (Avramovski 1986: 245; „Кнез Намесник примио је јуче у аудијенцију турског министра спољних послова г. др Ружди Араса” 1936: 4).

КОНФЕРЕНЦИЈА У МОНТРЕУ

Југословенска страна је припреме за конференцију у Монтреу започела именовањем Ивана Суботића, сталног представника Краљевине Југославије у Друштву народа, за шефа делегације. Поред Суботића, она је имала још три члана: Хијацинта В. Мундорфера, капетана фрегате; Феодора Коренића, члана посланства Југославије у Женеви и Славка Рајковића, секретара посланства у Паризу („Конференција

4 На путовању према Лондону Арас се задржао на београдској железничкој станици, где је остварио кратак сусрет са Миланом Стојадиновићем и уговорио заједничку изјаву. Заједничке комунике демантовао је Титулескову изјаву и ишао на линији тежње ка миру и одбацивање могућих санкција према Немачкој. То је упућивало на заузимање неутралне позиције Југославије и Турске у новим међународним околностима.

5 Низ листова у Великој Британији је пласирао тезу да су турски захтеви, за разлику од немачких, постављени у коректној форми и кроз званичне дипломатске канале. Совјетски Савез је такође реаговао позитивно на турску иницијативу, због потребе ка дефазивним мерама на мореузима.

6 Генерални секретар турског министарства спољних послова, Менеменџиоглу, приликом ове посете разговарао је са помоћником министра спољних послова Југославије Владиславом Мартинцем и са Миланом Стојадиновићем. На заједничкој конференцији за штампу истакнута је „специјална мисија” Менеменџиоглуа, а напоменуто је да се разговарало и о другим важњим питањима, међу којима је и пресељење турског становништва из Југославије. На крају посете званичном изјавом Југославија је дала подршку турским захтевима на предстојећој конференцији (АЈ, фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије, кут. 26, 174–5).

о мореузима” 1936: 2).⁷ За разлику од југословенске делегације, која је имала само једног стручног члана о поморским питањима и далеко више била фокусирана на политички аспект конференције, Турска као иницијатор конференције и предлагач новог споразума имала је изузетно велику и стручну делегацију.⁸ Конференција у Монтреу отпочела је са радом 22. јуна 1936. године. Швајцарски министар спољних послова Ђузепе Мота отворио је конференцију и изнео похвале на рачун Турске, због позитивног начина на који је од међународне заједнице затражила ревизију статуса мореуза („Јуче се у Монтреу састала конференција о мореузима” 1936: 1). Након представника земље домаћина, на пленарној седници обратио се турски министар спољних послова Ружди Арас. Шеф турске дипломатије најпре је објаснио потребу за организовањем конференције, а као главни разлог навео неодговарајуће правно стање у тренутном међународном контексту. Арас је додао да турски предлог у потпуности уважава принципе слободне пловидбе и слободне трговине кроз мореузе, али је истакао и безбедносни аспект, означавајући их као „срце Турске”. Након Араса реч је узео румунски министар спољних послова, Титулеску, надовезујући се на свог колегу рекао је да за Румунију, која је невољно пристала на ревизију статуса мореуза, они представљају „плаћа”.⁹ Највећи противник конференције била је Италија, која није прихватала начин на који је конференција организована те је одбила да пошаље своју делегацију и унапред изразила негодовање могућим одлукама. Као главни разлог Италија је навела важеће санкције Друштва народа према њој и неадекватност међународне ситуације за овакав тип конференције (Mallet 2003: 74). Италија је наговестила могуће учешће на конференцији, међутим оно је било условљено исходом састанака Друштва народа, где је требало укинути санкције према Италији, због напада на Етиопију (Deluca 1981: 53–54). Ружди Арас изразио је жаљење поводом италијанске одлуке да не учествује на конференцији.¹⁰

Како је турски предлог био прихваћен од свих учесника као солидна база за дискусију, био је оформљен технички комитет састављен од стручних делегата, који је имао циљ да уреди све чланове конвенције („Конференција о мореузима” 1936: 2). Пленарне седнице конференције биле су предвиђене за дискусију о готовим предлозима и члановима од стране техничког комитета. Почетак дискусије одмах је испољио два различита становишта, Енглеске и Совјетског Савеза. Судар ове две силе представљао је и кључни проблем доношења конвенције, а разлике у ставовима су се односиле на принципијелну постављеност целокупне конвенције. Совјетски Савез је захтевао три принципа, предност обалних држава Црног мора, гарантован пролаз совјетске флоте у Средоземном мору и максимално поштовање обавеза према Друштву народа (Deluca 1981: 55). Енглеска је са друге стране далеко више уважавала интересе Турске због немачког економског продора, те је

7 АЈ, ф. 337, кут. 1, 25.

8 Делегација Републике Турске била је предвођена шефом дипломатије Ружди Арасом, а имала је још 28 чланова међу којима су били, амбасадори у Паризу и Лондону, представници Министарства спољних послова, војске и морнарице, представници штампе итд. (АЈ, ф. 337, кут. 1, 8).

9 АЈ, ф. 337, кут. 1, 10.

10 АЈ, ф. 337, кут. 1, 15.

Лондон имао велику потребу да задржи утицај Немачке над Турском (Krizman 1975: 85–87). У ову сврху Енглеска се у потпуности изјаснила за принцип ремитализације мореуза и реципроцитет у тонажи флота, без обзира да ли се ради о обалним или необалним државама.¹¹ Обалске државе су хтеле што већу заштиту у смислу ограничавања држава које не излазе на Црно море, док је Велика Британија тежила што већој турској превласти на самим мореузима и третирању Црног мора као међународне воде. Совјети су упорно истицали специфични географски положај Црног мора, оспоравајући принцип перцепције Црног мора као интернационалне воде („Седнице конференције о мореузима одложене” 1936: 3). Јапанска делегација била је против ушитања Друштва народа на одлуке конференције, пошто је још 1933. године напустила ову организацију. Јапан није имао директног интереса по овим питањима, али је на конференцију у Монтреу препознао могућност да ограничи совјетску флоту или веже један део ње у Црном мору (Njarađi Mišić, Jotov 2021: 125–135).¹²

Осим Румуније, која је како је раније напоменуто, невољно прихватила ревизију статуса мореуза, остале балканске земље имале су потпуну вољу да подрже Турску на конференцији.¹³ Југославија и Грчка придржавале су се става Балканског пакта, усвојеног маја 1936. године. Бугарска је подржавала турске захтеве, јер је као поражена земља у Првом светском рату позвана да за своје интересе обезбеди извесне уступке (Жикић 2023: 247–248; Петров 1999: 107–130). Шефови југословенске, бугарске и грчке делегације на конференцији у Монтреу дали су заједничку изјаву да ће на предложени текст споразума унети примедбе само у случају угрожавања трговинских интереса њихових земаља.¹⁴ Југославија је била забринута око извозне руте жита, која је преко Дунава ишла у Црно море (Виријевић 2018: 90), а затим даље кроз мореузе.¹⁵ Утврђивањем непроменљивости чланова уговора који су регулисали пловидбу Дунавом и гарантовањем права на слободну трговину, Југославија је заштитила своје трговачке интересе.¹⁶

Крајем јуна, услед великих разлика у ставовима Велике Британије и Совјетског Савеза, рад пленарних седница био је заустављен („Конференција о мореузима без учешћа Италије” 1936: 5). У међувремену, омогућено је техничком комитету да уједначи позиције, али и да се одржи заседање Друштва народа око укидања санкција Италији. Укидањем санкција Италија је добила још веће претензије, те је отказала учешће на конференцији и надала се њеном неуспеху.

Велике разлике у ставовима онемогућиле су даљи ток конференције, а она је била ометена и заседањем Друштва народа у Женеви, где се одлучивало о санкцијама према Италији. Прекид пленарних седница конференције омогућио је

11 AJ, ф. 337, кут. 1, 15.

12 AJ, ф. 337, кут. 1, 33.

13 AJ, ф. 337, кут. 1, 15.

14 AJ, ф. 337, кут. 1, 47.

15 Милан Стојадиновић је сматрао Дунав природном артеријом Југославије, а тиме и веома важном рутом. Према томе и став према ревизији мореуза је био условљен принципима слободне пловидбе, чиме би се у потпуности запазили трговачки и безбедносни интереси Југославије.

16 AJ, ф. 337, кут. 1, 20.

техничком комитету да приближи ставове и уреди већи број чланова уговора, те је конференција у пуном капацитету наставила рад 8. јула. Евентуални неуспех могао је додатно да учврсти Италију на Медитерану, што је деловало као катализатор за договор између Москве и Лондона. Енглеска је прихватила захтев да Совјетски Савез може пребацити читаву флоту, из Црног мора и упутити је у балтичке луке (Olcaу, Meraуn 2020: 447–468). Остала спорна питања, у овим околностима била су решена у корист Турске (Deluca: 1981, 55). Мусолинију није ишао у прилог потез немачке дипломатије да се појави у Монтреу као посматрач, учечавајући могуће поступке за ревизију одређених међународних уговора.

При изради финалног текста конвенције, као образац коришћена је Лозанска конвенција, према којој су вршене корекције на бази турског предлога и усаглашених ставова Совјетског Савеза и Велике Британије.¹⁷ Идентично Лозанској конвенцији и нова конвенција је видела мореузе кроз четири стања: мирнодопске услове; рат са неутралном Турском; регионални рат у коме Турска не учествује и ратно стање у коме је Турска офанзивна (Convention regarding the regime of the straits, Adopted in Montreaux, Switzerland on 20 July 1936). Финални документ имао је пет секција и два анекса. Првом секцијом дотадашња санитарна инспекција, која је била под ингеренцијом Друштва народа, прешла је под турску надлежност, чиме је Турска стекла значајан извор финансија (Стоимировић 2000: 65). Такође, било је утврђено неприкосновено право слободне трговине.¹⁸ Друга секција дефинисала је пловидбу војних бродова и пловила, а она је обухватала највећи број чланова, како је ово питање било једно од најкомплекснијих. Друга секција била је у потпуности дефинисана II анексом конвенције, који је регулисао: тонаже, протокол за пролаз војних бродова, протокол за пролаз подморница, мерне јединице, третман носача авиона, итд.¹⁹ Трећом секцијом Турска је обезбедила право да у потпуности регулише ваздушни саобраћај и одреди руте. Четвртом и петом секцијом, генералним и завршним одредбама конвенције, Турска је добила право да одмах милитаризује мореузе, што је био основни циљ Турске на конференцији у Монтреу („Сутра турске трупе улазе у досада демилитаризовану зону мореуза” 1936: 3). Ратификациони инструменти држава потписница били су депоновани у архиву Владе Француске, чиме је, на инсистирање Јапана, Друштво народа заобиђено. Конвенција је имала важност од двадесет година, а потом уколико нико од потписника не уложи ноту, продужавала се на две године.²⁰

Конференција у Монтреу је за Турску представљала велику дипломатску победу. Дуге и тешке реформе Турске, уродиле су плодом и на спољнополитичком плану. Искоришћавајући правну клаузулу *rebus sic stantibus*, која означава измену уговора због промењених околности у којима је био склопљен (Виријевић 2018: 89; Bullington 1927: 153–177), Турска је успела дипломатским путем да изврши ревизију која је била међународно призната. Међународна ситуација, која је настала у периоду од 1936. до 1939. године, испоставила се као изузетно опасна.

17 AJ, ф. 337, кут. 1, 40–47.

18 AJ, ф. 337, кут. 1, 48.

19 AJ, ф. 337, кут. 1, 55.

20 AJ, ф. 337, кут. 2, 66.

Изузетак у тој ситуацији била је Турска, која, поред тога што је следеће 1937. године постигла још једну дипломатску победу око сиријског питања (Viriyevič 2024: 2619–2645), касније је успела да сачува и неутралност у Другом светском рату. Конвенцију као дипломатску победу Турска је очувала до данас.

Делегација Југославије у Монтреу у потпуности је испунила своје економске интересе. Такође, остављено је и широко поље за даље побољшавање билатералних односа, а приликом потписивања конвенције шеф југословенске делегације Суботић означио је подршку Југославији као акт високог поверења („После потписивања конвенције о мореузима” 1936: 3). Таквом политиком отворио се пут ка бржем развоју билатералних односа, што је потврдила посета Милана Стојадиновића Турској октобра 1936. године. Југословенско-турски односи доживели су кулминацију потписивањем конвенције о пресељењу становништва у јулу 1938. године (Ановић 2020: 130–151; Avdić 1991: 108–121).

ИЗАЗОВИ КОНВЕНЦИЈЕ ДО ДАНАС

Конвенција усвојена у Монтреу од првих дана је била довођена у питање, али до данас није дошло до захтева већине земаља потписница за њену ревизију. Још у току конференције започео је грађански рат у Шпанији. У августу 1937. године Турска се суочила са првим изазовом, који се огледао у потопљењу два брода шпанских комуниста, који су преносили добровољце и материјале од Совјетског Савеза, за Шпанију („Националистичке трупе опкољавају Сантандер” 1937: 4), од стране подморнице која је припадала армији генерала Франка.²¹ Турска је поводом тога упутила ноту да у будућности неће толерисати никакве ратне активности око мореуза (Lammers 1971: 163–176).²² Турске новине су овај догађај довеле у везу са италијанском подршком, франковцима, и тенденцијом да Италија изазива турску мирољубиву политику.²³

Приближавањем Другог светског рата изазови око конвенције бивали су све већи. Совјетски Савез је покушао да издејствује билатерални уговор са Турском, како би обезбедило привилегован положај у мореузима. Немачка је 1938. године, приликом посете Нумана Менемениоглуа, настојала да издејствује билатерални уговор којим би била загарантована слобода немачке пловидбе кроз мореузе, што је Турска одбила (Seydi 2019: 62, 72–74).

Почетак Другог светског рата повећао је притисак над Турском да заузме страну, али је Анкара успела да одржи Кемалову политику неутралности. За време рата Немачка је још једном покушала да издејствује од Турске пристанак за пролазак италијанских бродова према бугарским лукама на Црном мору, што је Турска изричито одбила (Greenwood 1947: 82). Једна од полуга Турске да очува неутралност била је и превласт над мореузима, коју је добила конвенцијом из Монтреа.

21 АЈ, ф. 370, кут. 3, 604.

22 Према конвенцији подморнице које су пролазиле кроз мореузе морали су бити најављени унапред, те је тиме извршена повреда конвенције. Подморница франковиста је била италијанског порекла међутим у тренутку сукобу она није имала заставу.

23 АЈ, ф. 370, кут. 3, 607.

У току рата била је дозвољена пловидба неутралних трговачких бродова, али је Турска користила своју позицију тако што је читав транзит кроз мореузе контролисала. У односу на војне бродове, пловилима земаља агресора није био дозвољен пролаз, док су црноморске земље добијале сва права прописана конвенцијом и њихова пловила су уз претходну најаву слободно пролазила кроз мореузе. Турска је мореузе у потпуности отворила јануара 1945. године уклањањем последњих немачких база у Медитерану (Seydi 2019: 55–180).

Крај Другог светског рата и нова геополитичка светска реалност оличена у Хладном рату, означавала је за Турску нови изазов око мореуза. Совјетски Савез, поред идеолошког утицаја, имао је и безбедносни интерес у мореузима. Већ 1944. године Совјетски Савез је тражио од Турске успостављање совјетске управе у Карсу и Ардахану, војну базу на Дарданелима и билатералну ревизију конвенције (Çoş, Pınar 2010: 43–60). Вашингтон је такође испољавао одређени притисак у правцу ревизије појединих чланова конвенције. Ипак, Турска је била жељени партнер, те је приступом НАТО пакту успела да сачува конвенцију и доминантни положај над мореузима. До Стаљинове смрти 1953. године стање у Црном мору и мореузима било је испуњено бројним тензијама и провокацијама, и оптужбама да се конвенција не поштује (Deluca 1981: 149–163). Након 1953. године питање конвенције из Монреа је покретано повремено (Deluca 1977: 503–524). Хрушчов је приликом посете Бугарској у мају 1962. године изнео оптужбе на рачун НАТО пакта да се у Црном мору налазе нуклеарне подморнице, и изнео је предлог да се Црно море претвори у „море мира”.²⁴ Турска је 1983. године унилатералном одлуком повећала цену санитарне таксе. Овакав поступак био је осуђен од стране француске владе, која је позвала остале земље потписнице да не прихватају једнострану одлуку, а Турску позвала да уколико жели промену конвенције, то уради дипломатским путем. Турска је одустала од намере да повећа цене, те је конвенција остала важећа.²⁵

Крајем Хладног рата конвенција је постала установљена пракса у међународним односима, а почетком руско-украјинског рата 2022. године режим пловидбе кроз мореузе био је поново актуелизован. Постављена су следећа питања: Улога конвенције у ратним условима између две земље које излазе на Црно море? Да ли тонаже изражене у конвенцији задовољавају данашње потребе? Како на конвенцију утиче изградња истанбулског канала? Ова питања представљају предмет интереса научних кругова, који кроз различите аспекте анализирају значај конвенције у данашњим међународним околностима (Karlıklı 2017: 29–49; Tulun 2020: 1–75; Muradov et al. 2023: 643–661). Та питања смо такође, за потребе овог рада, упутили амбасадама Украјине, Бугарске, Румуније, Русије и Турске у Скопљу.²⁶

24 Дипломатски Архив Министарства спољних послова Србије (ДАМСПИС), Политичка Архива (ПА), Бугарска, 1962, фасц. 13, дос. 4, Потсетник о посети Хрушчова, Реферада за Бугарску, 1–3.

25 ДАМСПИС, ПА, Турска, 1983, фасц. 108, дос. 12, пов. бр. 439577, 10. 10. 1983, 1–2.

26 До тренутка објављивања рада одговор је једино послала амбасада Руске Федерације у Скопљу, која је путем слања изјава руских званичника упутила на позитиван став Москве према Конвенцији.

* * *

Питање мореуза представљало је централни проблем Источног питања, које је скоро два века било текуће питање у међународним односима. Већи број покушаја за разрешење питања мореуза урађен је током XIX века и то најчешће на штету Османлијске империје. Темељне промене које су настале владавином Мустафе Кемала и стварањем погодних спољнополитичких околности, у којима је дипломатска ревизија била потребна као пример за мирољубиву политику, довели су Турску до конференције у Монтреу.

Владом Милана Стојадиновића започела је промена курса у југословенској спољној политици. Оваква промена наложила је и ближе односе са Турском, где су се преплитали како спољнополитички, тако и унутрашњи интереси Југославије, нарочито њеног политичког врха, који је тежио ка иселавању муслиманског становништва из јужних делова државе. Велики број билатералних сусрета југословенских и турских званичника, на којима су били уједначавани спољнополитички ставови и истицана узајамна подршка, јасно указује на узајамни интерес за продубљивање билатералних односа. Након потпуне подршке Југославије турским захтевима на конференцији у Монтреу, која је била окарактерисана као акт великог поверења, уследиле су бројне билатералне посете и значајно побољшање односа између Турске и Југославије – који је кулминирало конвенцијом из 1938. године.

Поред подршке Југославије, пред Турском је био сложени задатак балансирања између совјетске и енглеске политике, чијем је приближавању ставова допринела италијанско-немачка претња. Турска је успешно искористила све околности и адекватном припремом добила још значајнији положај у међународним односима, нарочито након милитаризације мореуза. Важност милитаризације огледала се у будућим изазовима који су издигли Турску на ниво веће регионалне силе и изузетно важне земље у међународним односима.

Проучавање конференције у Монтреу, као актуелног међународног уговора, изражава потребу за детаљним истраживањима, посебно у односу на пловидбу војних бродова и питања тонаже.

ИЗВОРИ

- Arhiv Jugoslavije (AJ): Fond. 337, Stalna delegacija Kraljevine Jugoslavije pri konferenciji o moreuzima u Montreu; Фонд. 370, Посланство Краљевине Југославије у Турској Цариград, Анкара; Фонд 334, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије. „Г. Тевфик Ружди Арас на пролазу кроз Београд” 1936: *Политика*, 12. март 1936, 6. [6. јул 2025].
- Diplomatski Arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije (DAMSPS): Politička Arhiva (PA), Turska (1983); Bugarska (1962).
- Enginsoy 1990: Cemal Enginsoy. *Ataturk by British Sources, Cilt VII - Sayı 19*. Ankara.
- „Између Југославије и Турске постоји само пријатељство” 1936: *Политика*, 24. април 1936, 5. [7. јул 2025].
- „Јуче се у Монтреу састала конференција о мореузима” 1936: 1. *Политика*, 23. јун 1936, 1. [7. јул 2025].
- „Кнез Намесник примио је јуче у аудиенцију турског министра спољних послова г. др Ружди Араса” 1936: *Политика*, 18. јун 1936, 4. [7. јул 2025].
- „Конференција о мореузима” 1936: *Политика*, 25. јун 1936, 2. [7. јул 2025].

- „Конференција о мореузима без учешћа Италије” 1936: *Полијтика*, 9. 7. 1936, 5. [9. јул 2025].
- Министарство иностраних делови Руска Федерација, 2021: “Briefing by Foreign Ministry Spokeswoman Maria Zakharova”, 9. 4. 2021. <https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1419314/?lang=en#:~:text=Maria%20Zakharova%3A%20As,role%20in%20this%20respect>. [8. август 2025].
- Министарство иностраних делови Руска Федерација, 2024: “Foreign Minister Sergey Lavrov’s remarks and answers to media questions following a UN Security Council meeting on Ukraine and an open debate on ‘The situation in the Middle East, including the Palestinian question’”. Министарство иностраних делови Руска Федерација, 24. јануар 2024. <https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1927568/?lang=en#:~:text=Question%3A%20The,achieve%20their%20goal>. [8. август 2025].
- „Националистичке групе опкољавају Сантандер” 1937: *Полијтика*, 19. август 1937, 4. [16. јул 2025].
- Olcaй 2019: Osman Olcaй. *Sevres Antlaşmasına Doğru: Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Olcaй, Seha 2020: Osman Olcaй, Meray L. Seha. *Montrö Boğazlar Konferansı: tutanaklar, belgeler, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.
- „После потписивања конвенције о мореузима” 1936: *Полијтика*, 22. јул 1936, 3. [13. јул 2025].
- „Седнице конференције о мореузима одложене” 1936: *Полијтика*, 26. јун 1936, 3. [9. јул 2025].
- „Сутра турске групе улазе у досада демилитаризовану зону мореуза” 1936: *Полијтика*, 19. јул 1936, 3. [10. јул 2025].
- „Турска не тражити измену одредаби Лозанског уговора о неутралности Босфора и Дарданела” 1936: *Полијтика*, 15. април 1936, 2. [6. јул 2025].
- 1936 Convention regarding the regime of the straits, Adopted in Montreaux, Switzerland on 20 July 1936, <<https://cil.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2019/02/1936-Convention-Regarding-the-Regime-of-the-Straits-1.pdf>>. [9. јул 2025].

ЛИТЕРАТУРА

- Avdić 1991: Alija Avdić. „Jugoslovensko-turski pregovori o iseljavanju muslimanskog stanovništva u periodu između dva svetska rata”. *Novopazarski zbornik*, br. 15, 108–121.
- Андонов 2021: Александар Андонов. *Југословенско-турски односи од 1935. до 1938. године*. Мастер рад. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.
- Ановић 2020: Ивана Ановић. „Посета Милана Стојадиновића Турској 1936. године”. *Архив, часопис Архива Југославије*, бр. 1–2, 130–151.
- Avramovski 1986: Živko Avramovski. *Balkanska Antanta (1934–1940)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Barlas, Vlašić 2016: Dilek Barlas, Anđelko Vlašić. “The Balkan Entente in Turkish-Yugoslav relations (1934–41): The Yugoslav perspective”. *Middle Eastern studies*/52, 2016, 1011–1024.
- Banac 1984: Ivo Banac. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*. Zagreb: Globus.
- Coş, Pınar 2010: Kıvanç Coş, Bilgin Pınar. “Stalin’s Demands: Constructions of the ‘Soviet Other’”. *Foreign Policy Analysis*, No. 6, 43–60.
- Вирјевић 2018: Владан Вирјевић. *Југословенско-турски економски односи 1918–1941*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Viriyević 2024: Vladan Viriyević. “Yugoslav diplomacy and public on ‘The Hatay question’ (The Sanjak of Alexandretta) in the period of 20s and 30s of the 20th century”. *10. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri*, Clit III. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2619–2645.
- Bullington 1927: John P. Bullington. “International treaties and the clause ‘rebus sic stantibus’”. *University of Pennsylvania Law Review*/1927. Pennsylvania: University of Pennsylvania, 153–177.
- Deluca: 1981: Anthony R. Deluca. *Great Powers rivalry at the Turkish straits: The Montreaux Conference and the convention of 1936*. New York: Columbia Press University.

- Deluca 1977: Anthony R. Deluca. "Soviet-American Politics and the Turkish Straits". *Political Science Quarterly*, vol. 92 no. 3. Oxford: Oxford University Press, 503–524.
- Dethier 1993: Anton Philipp Dethier. *Boğaziçi ve İstanbul: (19. Yüzyıl sonu)*. İstanbul: Eren.
- Fromkin 1989: David Fromkin. *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York: Henry Holt & Co.
- Ђурђевић 2023: Сава Ђурђевић. „Мустафа Кемал Ататурк и Турци у српској јасности током тридесетих година двадесетог века”. *Башићина*, св. 61, 343–356.
- Greenwood 1947: Sabrena G. Greenwood. *The Montreaux Convention and the regime of the straits since 1936*. Boston: Boston University.
- Güveloğlu 2020: Gülşah Güveloğlu. *Sırp - Hırvat Sloven Krallığı'ndan Yugoslavya'ya - Yugoslavya'nın Siyasi Hayatı ve Türkiye İle Diplomatik İlişkileri (1918–1941)*. Ankara: Atatürk Araştırma merkezi Başkanlığı.
- Hale 2021: William Hale. "Turkey and Britain in World War II: Origins and Results of the Tripartite Alliance, 1935–40". *Journal of Balkan and Near Eastern studies*, 23, 824–844.
- Илиевски 2009: Борче Илиевски. „Политиката на кралството СХС/Југославија кон миграционите движења на турското и муслиманското население во вардарскиот дел на Македонија 1918–1941”. *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, 62, 305–317.
- İçduygu et al. 2014: Ahmet İçduygu, Sema Erder, Faruk Ömer Gençkaya. *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923–2023: Ulusdevlet Oluşumundan Ulus-ötesi Dönüşümlere*. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Janjetović 2005: Zoran Janjetović. *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: INIS.
- Jovanović 2007: Vladan Jovanović. „Iseljavanje muslimana iz Vardarske Banovine – Između stihije i državne akcije”. *Pisati Istoriju Jugoslavije: Viđenje srpskog faktora*. Beograd: INIS, Altera, 79–99.
- Krizman 1975: Bogdan Krizman. *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga.
- Karalıklı 2017: Yücel Karalıklı. "Rethinking the Montreaux convention regarding the regime of the straits in its 80th anniversary". *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası özel Hukuk Bilteni Clit*, 37 Sayı. 1, 29–49.
- Lammers 1971: "The Nyon Arrangements of 1937: A success Sui Generis". *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol 3, No. 4, 163–176.
- Mallet 2003: Robert Mallet. *The Making of the Twentieth Century: Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933–1940*. London: Red Globe Press.
- Muradov et al. 2023: Georgiy L. Muradov, Aleksandr A. Irkhin, Olga A. Moskalenko, Natalya E. Nagornyak. "I. Kirill. The Montreux Convention After the Beginning of the Special Military Operation. Status Quo or Denunciation: Discourse of International Actors and Possible Geopolitical Implications for the Black Sea Region". *Вестник РУДН. Серия: Международные отношения*, Т. 23, № 4, 643–661.
- Njaradi Mišić, Jotov 2021: Kristina Z. Njaradi Mišić, Milica D. Jotov. „Modernizacija Japana”. *Башићина*, св. 54, 125–136.
- Петров 1999: Людмил Петров. „Интересен документ за българската политика през втората половина на 30-те години”. *Известия на държавните архиви*, вол. 74, 107–130.
- Ристић 2015: Гордана Г. Ристић. *Својна политика Краљевине Југославије у периоду од 1934. до 1939. године*. Београд: Завод за уџбенике.
- Strange 2001: Bruce Strange. "Imperial Dreams: the Mussolini-Laval Accords of January 1935". *Historical Journal* 44.3, 799–809.
- Стоимировић 2000: Милан Ј. Стоимировић. *Дневник 1936–1941*. Нови Сад: Матица српска.
- Tulun 2020: Teoman E. Tulun. *The Montreaux convention: A Regional and Global safety Valve*. Ankara: Avim.
- Успенски: 2013: Фјодор Успенски. *Источно питање*. Београд: Логос.
- Жикић 2023: Милош С. Жикић. *Југословенски-бугарски односи 1929–1941*. Докторски рад. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски Факултет.

Aleksandar O. ANDONOV

YUGOSLAV DIPLOMATIC SUPPORT FOR TURKEY
AT THE MONTREUX CONFERENCE

SUMMARY

The question of the Straits stood at the core of the broader Eastern Question, a persistent issue in international relations for nearly two centuries. During the nineteenth century, repeated efforts to regulate control over the Straits largely unfolded to the disadvantage of the Ottoman Empire. However, the political transformation initiated under Mustafa Kemal Atatürk, combined with favorable international conditions, enabled a diplomatic revision of earlier arrangements. This process ultimately led to the convening of the Montreux Conference. Simultaneously, the government of Milan Stojadinović reoriented Yugoslav foreign policy toward closer cooperation with Turkey. These relations were shaped by both geopolitical considerations and internal priorities, particularly policies concerning the emigration of Muslim populations from southern Yugoslavia. A series of bilateral contacts reinforced mutual political support and coordinated diplomatic positions. Yugoslavia's strong backing of Turkey at Montreux was interpreted as a significant gesture of trust, leading to intensified diplomatic exchanges and culminating in the Yugoslav–Turkish Convention of 1938. Despite this support, Turkey faced the challenge of balancing between the Soviet Union and Great Britain amid rising tensions from Italy and Germany. Through careful diplomacy, Turkey strengthened its international position, while the remilitarization of the Straits enhanced its geopolitical significance.

Keywords: Bosphorus, Dardanelles, Yugoslavia, Turkey, Montreux, conference.